

เล่ม ๓๑ ขุททกนิกาย ปุณฺณิยพิกิตติยวรรค (ทางแห่งความแตกฉาน)

พระไตรปิฎกเล่มนี้ เป็นภาษิตของพระสารีบุตร อธิบายศัพท์ธรรมะต่าง ๆ อย่าง
วิจิตรพิสดาร วิธีการอธิบาย คือถ้ามีพระพุทธานุญาตว่าด้วยเรื่องนั้น ก็นำมาตั้งไว้แล้วอธิบาย
ขยายความอีกต่อหนึ่ง ถ้าไม่มีพระพุทธานุญาตอธิบายไว้โดยตรง ท่านผู้กล่าว (คือพระสารีบุตร)
ก็ตั้งบทตั้งขึ้นเอง และอธิบายขยายความไปตามบทตั้งละเอียดต่อไป มีบางครั้งก็ตั้งภาษิตของ
พระอานนท์เป็นหัวข้อแล้วแจกอธิบายในภายหลัง

ขยายความ

เนื่องจากศัพท์ธรรมะที่เป็นบทตั้งในการอธิบายมีอยู่ ๓๐ ศัพท์ หรือ ๓๐ ข้อ จึงแบ่ง
เป็นวรรคได้ ๓ วรรค ๆ ละ ๑๐ ข้อ คือ

วรรคที่ ๑ ชื่อมหาวรรค แปลว่า หมวดใหญ่ มี ๑๐ เรื่อง คือ

๑. ญาณะ (ความรู้)
๒. ทิฏฐิ (ความเห็น)
๓. อานาปานะ (ลมหายใจเข้าออก)
๔. อินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน)
๕. วิโมกข์ (ความหลุดพ้น)
๖. คติ (ที่ไปหรือทางไป)
๗. กัมมะ (การกระทำ)
๘. วิปลาสะ (ความคลาดเคลื่อนวิปริต)
๙. มัคคะ (หนทาง)
๑๐. มณฑเปยยะ (ของใส่ที่ควรตีเม เทียบด้วยคุณธรรม)

วรรคที่ ๒ ชื่อยุกนัทธวรรค แปลว่า หมวดที่ขึ้นต้นด้วยธรรมที่เทียมคู่ คือธรรมที่
แฝดกัน ได้แก่สมณะและวิปัสสนา มี ๑๐ เรื่อง คือ

๑๑. ยุกนัทธะ (ธรรมที่เทียมคู่)
๑๒. ลัจจะ (ความจริง)
๑๓. โพชฌงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้)
๑๔. เมตตา (เมตริจิตคิดให้เป็นสุข)

- ๑๕. วิวาละ (ความคลายกำหนด)
  - ๑๖. ปฏิสัมภิกา (ความแตกฉาน)
  - ๑๗. รัम्मจักกะ (ลัทธิคือพระธรรม)
  - ๑๘. โลกุตตระ (ธรรมที่ข้ามพ้นจากโลก)
  - ๑๙. พละ (ธรรมอันเป็นกำลัง)
  - ๒๐. สุธมฺม (ความว่างเปล่า)
- วรรคที่ ๓ ชื่อปัญญาวรรค แปลว่า หมวดที่ขึ้นต้นด้วยปัญญา มี ๑๐ เรื่อง คือ

- ๒๑. มหาปัญญา (ปัญญาใหญ่)
- ๒๒. อิทธิ (ฤทธิ์หรือความสำเร็จ)
- ๒๓. อภิสมฺย (การตรัสรู้)
- ๒๔. วิเวก (ความสงัด)
- ๒๕. จริยา (ความประพฤติ)
- ๒๖. ปาฏิหาริยะ (ปาฏิหาริย์ = นานิกลไปเสีย)
- ๒๗. สมลีสะ (สิ่งที่สงบและสิ่งที่มีศิระะ)
- ๒๘. สติปฏิฐาน (การตั้งสติ)
- ๒๙. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง)
- ๓๐. มาติกา (แม่บท)

คำอธิบายศัพท์ในวรรคที่ ๑

๑. ญาณะ (ความรู้) ข้อนี้มีบทตั้งแสดงถึงญาณ (ความรู้) อันได้แก่ปัญญา ๗๓ ประการ พร้อมทั้งกล่าวว่า ในญาณ ๗๓ ประการเหล่านี้ ๖๗ ข้อ เป็นของทั่วไปแก่พระสาวก ส่วนอีก ๖ ข้อไม่ทั่วไปแก่พระสาวก ในการอธิบายญาณต่าง ๆ นั้น บทตั้ง (ซึ่งเป็นภาษิตของพระสารีบุตร มิใช่พระพุทฺธภาษิต) อธิบายว่าปัญญาอย่างนั้น ๆ ชื่อว่าญาณ ขอยกตัวอย่าง ตั้งแต่ข้อที่ ๑ ไป รวม ๑๐ ดังนี้

- (๑) ปัญญาในการเจียโสตะ (สติ) ชื่อว่าญาณอันสำเร็จด้วยการฟัง
- (๒) ครั้นฟังแล้ว (เกิด) ปัญญาในการสำรวม ชื่อว่าญาณอันสำเร็จด้วยศีล

^๑ โปรดดูคำอธิบายในตอนที่ยกอธิบายที่ละศัพท์ต่อไป

- (๓) ครั้งสำรวมแล้ว (เกิด) ปัญญาในการตั้งจิตมั่น ชื่อว่าญาณอันสำเร็จด้วยการเจริญสมาธิ
  - (๔) ปัญญาในการกำหนดรู้ปัจจัย ชื่อว่าญาณในความตั้งอยู่แห่งธรรม (ธัมมัญญูติญาณ)
  - (๕) ปัญญาในการรวบรวมธรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน แล้วกำหนดรู้ ชื่อว่าญาณในการพิจารณา (สัมมสเน ญาณ)
  - (๖) ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมอันเป็นปัจจุบัน ชื่อว่าญาณในการพิจารณาความเกิด ความเสื่อม (อุท্থัพพยานุปัสสเน ญาณ)
  - (๗) ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกดับ ชื่อว่าญาณในการเห็นแจ้ง (วิปัสสเน ญาณ)
  - (๘) ปัญญาในความปรากฏเป็นของน่ากลัว (แห่งสังขาร) ชื่อว่าญาณ คือความรู้ในโทษ (อาทีนเว ญาณ)
  - (๙) ปัญญาที่ทำให้เกิดการพิจารณาด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย ชื่อว่าญาณในความวางเฉยในสังขาร (สังขารูปেকชาสุ ญาณ)
  - (๑๐) ปัญญาในการออกในการหมุนกลับจากเครื่องหมายแห่งสังขารภายนอก ชื่อว่าโคตรภูญาณ (ต่อจากนี้เป็นการแสดงมัคคญาณ ผลญาณ วิมุตติญาณ ปัจจุเวกชนญาณ เป็นต้น มีญาณในอริยสัจจ์ ๔ และในปฏิสัมภิทา ๔ เป็นที่สุตรรวม ๖๗ ญาณ เป็นญาณที่ทั่วไปแก่พระสาวก)
- ส่วนญาณอีก ๖ ประการที่มีเฉพาะแก่พระพุทธเจ้า ไม่ทั่วไปแก่พระสาวก คือ
- (๑) อินทริยปโรปริยัตตญาณ (ญาณหยั่งรู้อินทริย์อันยิ่งหย่อนของสัตว์)^๑
  - (๒) อาสยานุสยญาณ (ญาณหยั่งรู้อาลัยคือความน้อมใจไปทั้งทางดีทางชั่ว และอนุสยคือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานมีกามราคะ เป็นต้น มีอวิชชาเป็นที่สุด)
  - (๓) ยมกปาฏิหาริญาณ (ญาณอันทำให้สามารถแสดงปาฏิหาริย์คู่ได้ คือปาฏิหาริย์เนื่องด้วยธาตุน้ำและธาตุไฟ แสดงออกพร้อมกัน)
  - (๔) มหากรุณาสมาปัตติญาณ (ญาณในการเข้าสมาบัติ มีมหากรุณาเป็นอารมณ์)

^๑ ญาณข้อนี้ คือรู้ว่า มีกิเลสน้อยกิเลสมาก มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อันเป็นอินทริย์ คือธรรมที่เป็นใหญ่ กล้า หรืออ่อน มีอาการดี มีอาการเลว เป็นต้น

(๕) สัพพัญญุตญาณ (ญาณคือความเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง)

(๖) อนาวารณญาณ (ญาณอันไม่มีความข้องขัดไม่มีเครื่องกั้น)

๒. ทิฏฐิ (ความเห็น) ในข้อนี้มีบทตั้งเป็นของพระสารีบุตรเอง โดยแสดงถึงที่ตั้งแห่งทิฏฐิ ๘ ประการ มีขั้น อวิชชา ผัสสะ เป็นต้น เครื่องรังรัดคือทิฏฐิ ๑๘ ประการ แจกตามชื่อกิเลสพวกทิฏฐิ ตัวทิฏฐิเอง ๑๖ ประการ มีอัสสาททิฏฐิ (ความเห็นด้วยความพอใจ) เป็นต้น ความยึดถือทิฏฐิต่าง ๆ ด้วยอาการมากน้อยต่างกันตามประเภทของทิฏฐิ โสดาปัตติมรรคเป็นการถอนขึ้นซึ่งที่ตั้งแห่งทิฏฐิ การอุปคล่าด้วยความยึดถือว่า ขั้นที่ ๕ อายตนะภายในภายนอก เป็นต้น ว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา จัดเป็นทิฏฐิ ในการอธิบายรายละเอียดนั้นได้ลงสุดท้ายด้วยนำพระพุทธานุชาตแสดงถึงบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ๑๐ ประเภท (ดูหน้า ๘๗๙)

๓. อานาปานะ (ลมหายใจเข้าออก) ในข้อนี้มีบทตั้งเป็นของพระสารีบุตรเองเช่นกัน แสดงญาณความรู้ ๒๐๐ ประการ อันเกิดจากสมาธิว่า จะเกิดแก่ผู้เจริญสมาธิ คือสติกำหนดลมหายใจเข้าออก เช่น ญาณหยั่งรู้อันตรายของสมาธิ ๘ ประการ อุปการะของสมาธิ ๘ ประการ อันเป็นคู่ปรับกัน (รวมเป็น ๑๖) คือความพอใจในกาม กับการออกจากกาม ความพยายาม กับการไม่พยายาม ความหลุดห่วงวุ่น กับการกำหนดหมายแสงสว่าง ความฟุ้งสร้าน กับการไม่ฟุ้งสร้าน ความลึกลับสงสัย กับการกำหนดธรรมะ ความไม่รู้ (อวิชชา) กับการรู้ (ญาณะ) ความไม่ยินดี กับการปราโมทย์ อกุศลธรรมทั้งปวง กับการกุศลธรรมทั้งปวง เป็นต้น

๔. อินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) ในข้อนี้ใช้บทตั้งที่เป็นพระพุทธานุชาต แสดงถึงธรรมอันเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน (อินทรีย์) ๕ ประการ คือ ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) และปัญญา (ความรู้ทั่วถึงสิ่งที่ควรรู้) ครั้นแล้วแจกรายละเอียดออกไปอีก

๕. วิโมกข์ (ความหลุดพ้น) บทตั้งเป็นพระพุทธานุชาต แสดงถึงวิโมกข์ ๓ ประการ คือ วิโมกข์ที่ว่างเปล่า (สุญญตวิโมกข์) วิโมกข์ที่ไม่มีนิमित (อนิมิตตวิโมกข์) วิโมกข์ที่ไม่มีที่ตั้ง (อัปนิหิตวิโมกข์) ในรายละเอียดได้แจกวิโมกข์ออกไป ๘๐ ประการ

๖. คติ (ที่ไปหรือทางไป) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตร แสดงว่าการที่จะถึงพร้อมด้วยคติ คือเกิดในที่ดี ๆ ตั้งแต่มนุษย์ขึ้นไปถึงเทพว่า แต่ละประการนั้นมีเหตุก็อย่าง

๗. **กัมมะ** (การกระทำ) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตร แจกกรรมและผลของกรรม ออกไปมากมาย เช่น กรรมได้มีได้เป็นแล้ว ผลของกรรมได้มีได้เป็นแล้ว กรรมได้มีได้เป็นแล้ว แต่ผลของกรรมยังมีได้มีได้เป็น กรรมได้มีได้เป็นแล้ว แต่ผลของกรรมกำลังมี กำลังเป็น เป็นต้น

๘. **วิปลาสะ** (ความคลาดเคลื่อนวิปริต) บทตั้งเป็นพระพุทธานิเทศ แสดงวิปลาส ๔ ประการ คือความวิปลาสคลาดเคลื่อนแห่งสัญญา แห่งจิต แห่งความเห็น

- (๑) ในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง
- (๒) ในสิ่งเป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข
- (๓) ในสิ่งมีตัวตน ว่าเป็นตน
- (๔) ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

และพระพุทธานิเทศ แสดงความไม่วิปลาส คือที่ตรงกันข้าม

๙. **มัคคะ** (หนทาง) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตร แสดงเนื้อความของคำว่า มรรค และแจกรายละเอียดว่า ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค จนถึงอรหัตตมรรค สัมมาทิฎฐิ (ความเห็นชอบ) ทำหน้าที่อย่างไร เป็นมรรคเป็นเหตุอย่างไร

๑๐. **มัตถาเปยยะ** (ของใส่ที่ควรดื่ม เทียบด้วยคุณธรรม) นำเอาพระพุทธานิเทศในสังยุตตนิกายมาเป็นบทตั้ง แสดงของใส่ที่ควรดื่ม ๓ ประการ คือ

- (๑) เทคนา (การแสดงธรรม)
- (๒) ผู้รับทาน (คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทพ มนุษย์ และใคร ๆ ก็ตามที่ เป็นผู้รู้แจ้ง)
- (๓) พรหมจรรย์ (การประพฤติตั้งพรหม คือเว้นการเสพกาม ซึ่งอธิบายว่า ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘)

ในภาคอธิบายแสดงธรรมะ ฝ่ายดีฝ่ายเลวคู่กัน ให้เห็นว่าฝ่ายหนึ่งเป็นเสมือนของใส่ที่ควรดื่ม อีกฝ่ายหนึ่งเป็นเสมือนกากที่ควรทิ้ง เช่น ความเชื่อ (สิ่งที่ควรเชื่อ) เป็นฝ่ายดี ความไม่เชื่อเป็นฝ่ายที่ควรทิ้ง ความเพียรเป็นฝ่ายดี ความเกียจคร้านเป็นฝ่ายที่ควรทิ้ง เป็นต้น

คำอธิบายศัพท์ในวรรคที่ ๒

๑๑. **ยุคนัทธะ** (ธรรมที่เทียบมด) บทตั้งเป็นภาสิตของพระอานนท์ แสดงว่าภิกษุ ภิกษุณีจะพยากรณ์อรหัตตผลในสำนักของพระอานนท์ ก็มี ๔ ทาง คือ

- (๑) เจริญวิปัสสนา มีสมณะเป็นเบื้องต้น (เจริญปัญญาโดยเจริญสมาธิก่อน)
- (๒) เจริญสมณะ มีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้น (เจริญสมาธิโดยเจริญปัญญาก่อน)
- (๓) เจริญทั้งสมณะและวิปัสสนาคู่กัน
- (๔) มีจิตแยกจากความฟุ้งสร้านในธรรม

(โปรดดูที่ย่อไว้แล้วในหน้า ๗๘๒ ด้วย) ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบายโดยละเอียด

๑๒. สัจจะ (ความจริง) บทตั้งเป็นพระพุทธานิเทศแสดงความจริง คืออริยสัจจ์ ๔ ประการพร้อมด้วยคำอธิบายโดยละเอียด

๑๓. โพชฌงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้) บทตั้งเป็นพระพุทธานิเทศ แสดงโพชฌงค์ ๗ ประการ คือ

- สติ (ความระลึกได้)
- ธัมมวิจยะ (การเลือกเฟ้นธรรมะ)
- วิริยะ (ความเพียร)
- ปีติ (ความอิ่มใจ)
- ปัสสัทธิ (ความสงบใจ)
- สมาธิ (ความตั้งใจมั่น)
- อุเบกขา (ความวางเฉย)

ในภาคอธิบาย ได้แสดงวิเคราะห์ศัพท์อย่างพิสดาร

๑๔. เมตตา (ไมตรีจิตคิดให้เป็นสุข) บทตั้งเป็นพระพุทธานิเทศ แสดงอานิสงส์ของเมตตา ๑๑ ประการ (ตั้งที่ย่อไว้แล้วในหน้า ๘๓๑) ในภาคอธิบายได้แสดงถึงเมตตาเจโตวิมุติที่แผ่ไปโดยไม่เจาะจงและโดยเจาะจงหลายวิธี

๑๕. วิราคะ (ความคลายกำหนด) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตรแสดงว่าวิราคะเป็นมรรค วิมุติ (ความหลุดพ้น) เป็นผล

๑๖. ปฏิสัมภีทา (ความแตกฉาน) บทตั้งเป็นพระพุทธานิเทศ แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แล้วแสดงความแตกฉาน ๔ อย่างโดยละเอียด

๑๗. ธัมมจักกະ (ล้อรถคือพระธรรม) บทตั้งเป็นพระพุทธานิเทศบางตอนในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เฉพาะที่ว่าด้วยฉานเห็นอริยสัจจ์ ๔ ประการ แล้ววิเคราะห์ศัพท์โดยพิสดาร

๑๘. โลกุตตระ (ธรรมที่ข้ามพ้นจากโลก) บทตั้งเป็นภาษิตของพระสารีบุตร แสดง โลกุตตรธรรม คือ

- สติปัญญา (การตั้งสติ) ๔
- สัมมปธาน (เพียรชอบ) ๔
- อิทธิบาท (ธรรมที่ให้บรรลุความสำเร็จ) ๔
- อินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) ๕
- พละ (ธรรมอันเป็นกำลัง) ๕
- โพชฌงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้) ๗
- มรรค (หนทางหรือข้อปฏิบัติ) มีองค์ ๘
- อริยมรรค ๔
- สามัญญผล ๔
- นิพพาน ๑

(พึงสังเกตว่า บทตั้งนี้แสดงโลกุตตรธรรม ด้วยซึ่งไปทีโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) แล้วแสดงวิเคราะห์ศัพท์

๑๙. พละ (ธรรมอันเป็นกำลัง) บทตั้งเป็นพระพุทธานุภาพเรื่องพละ คือธรรมอันเป็น กำลัง ๕ ได้แก่แก่ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แล้วได้แสดงพละตามนัยอื่นอีก รวม ๖๘ ประการ

๒๐. สุกฺขญะ (ความว่างเปล่า) บทตั้งเป็นเรื่องแสดงว่าพระอรหันต์ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลถามว่า ที่ว่าโลกสุญฺญ ๆ นั้นด้วยเหตุเพียงเท่าไร ตรัสตอบว่า

เพราะเหตุที่สุญจากตนและจากสิ่งทีเนื่องด้วยตน จึงชื่อว่าโลกสุญ

แล้วได้ตรัสแจกอายตนะภายในมีตา เป็นต้น อายตนะภายนอกมีรูป เป็นต้น รวมทั้ง วิญญาณ ผัสสะ เวทนา ว่าล้วนสุญจากตนและจากสิ่งทีเนื่องด้วยตน

ในภาคอธิบายได้กล่าวถึงความสุญ ความสุญจากสังขาร ความสุญเพราะปรวนแปร ความสุญทีเลิศคือพระนิพพาน ความสุญจากลักษณะ ความสุญตามลักษณะวิมุติ ๕ เป็นต้น จนถึง ความสุญโดยปรมาตม คือสุญโดยประการทั้งปวง

คำอธิบายศัพท์ในวรรคที่ ๓

๒๑. มหาปัญญา (ปัญญาใหญ่) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตร แสดงว่าเจริญอนิจจา นุปัสสนา (การพิจารณาเห็นเป็นของไม่เที่ยง) ทำให้ชวนปัญญา (ปัญญาอันเหมือนผีเท้า) ให้

บริบูรณ์ เจริญทุกขานุสสนา (การพิจารณาเห็นเป็นทุกข์) ทำให้นิพเพทิกปัญญา (ปัญญาอันชำแรกกิเลส) ให้บริบูรณ์ เจริญอนัตตานุสสนา (การพิจารณาเห็นว่าไม่ใช่ตน) ทำให้มหาปัญญา (ปัญญาใหญ่) บริบูรณ์ เป็นต้น

๒๒. อิทธี (ฤทธิ์หรือความสำเร็จ) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตร แสดงความหมายของคำว่า ฤทธิ์ (คือความสำเร็จ) แสดงฤทธิ์ ๑๐ อย่าง คือ

- (๑) ฤทธิ์อันเกิดจากการอธิษฐาน
- (๒) ฤทธิ์เกิดจากการบันดาล (วิฤพพนา)
- (๓) ฤทธิ์เกิดจากใจ
- (๔) ฤทธิ์เกิดจากการแผ่ญาณ
- (๕) ฤทธิ์เกิดจากการแผ่สมาธิ
- (๖) ฤทธิ์อันเป็นอริยะ (ในการพิจารณาธรรมะ)
- (๗) ฤทธิ์เกิดจากผลของกรรม
- (๘) ฤทธิ์ของผู้มีบุญ
- (๙) ฤทธิ์เกิดจากวิชา
- (๑๐) ฤทธิ์มีการประกอบถูกส่วนเป็นปัจจัย

นอกจากนั้นยังแสดงภูมิของฤทธิ์ ๔ คือฉาน ๔ เป็นต้น

๒๓. อภิสมยะ (การตรัสรู้) บทตั้งเป็นของพระสารีบุตร แสดงว่าการตรัสรู้ มีได้ด้วยจิตและด้วยญาณ เป็นต้น

๒๔. วิวกะ (ความสงบ) บทตั้งเป็นพระพุทธานุสสติ ที่ว่าการทำงานใด ๆ ก็ตาม ที่พึงทำด้วยกำลัง การงานนั้น ๆ ทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดินฉันใด ภิกษุจะเจริญทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ต้องอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลฉันนั้น แล้วตรัสแจกรายละเอียดออกไปถึงการเจริญมรรคมีองค์ ๘ มีความเห็นชอบ เป็นต้น อันอาศัยความสงบ อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ อาศัยการสละ แล้วแจกความสงบ วิวาระ นิโรธ การสละออกไปอีกอย่างละ ๕ ข้อ คือ

- วิกขัมภณะ (การข่มด้วยฉาน)
- ตทังคะ (องค์นั้นคือ สมาธิ ที่มีส่วนในการชำระหรือทำลายทิฏฐิ)
- สมุจเฉท (การตัดขาดด้วยมรรคอันเป็นโลกุตตระ)
- ปฏิปัตสัทธี (การสงบระงับด้วยผล)
- นิสสรณะ (การเล่นออก คือนิโรธ หรือนิพพาน)

๒๕. จริยา (ความประพฤติ) บดตั้งเป็นของพระสารีบุตร แสดงจริยา ๘ ประการ คือ

- (๑) อิริยาปถจริยา ความประพฤติตามอิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน
- (๒) อายุตนจริยา ความประพฤติตามอายตนะภายในภายนอก
- (๓) สติจริยา ความประพฤติในการตั้งสติ ๓ อย่าง
- (๔) สมถจริยา (ความประพฤติในฌาน ๔)
- (๕) ญาณจริยา ความประพฤติในอริยสัจ ๔
- (๖) มัคคจริยา ความประพฤติในมรรค ๔
- (๗) ปัตติจริยา ความประพฤติในผล ๔
- (๘) โลกัตถจริยา ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลก บางส่วนเป็นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บางส่วนเป็นของพระปัจเจกพุทธเจ้า บางส่วนเป็นของพระสาวก

นอกจากนี้ยังแสดงจริยา ๘ อีก ๒ นัย

๒๖. ปาฏิหาริยะ (ปาฏิหาริย์ - การนำไปเสีย) บดตั้งเป็นพระพุทธานุชาต แสดงปาฏิหาริย์ ๓ คือ

อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์
 อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจ ทายใจได้เป็นอัศจรรย์
 อานุสาสนีปาฏิหาริย์ สั่งสอนเป็นอัศจรรย์

พร้อมทั้งพระพุทธานุชาตอธิบายปาฏิหาริย์ ๓ โดยละเอียด ในภาคอธิบาย วิเคราะห์ศัพท์ปาฏิหาริย์ว่า นำไปเสีย คือนำกิเลสต่าง ๆ ไปเสีย

๒๗. สมสึสะ (สิ่งที่สงบและสิ่งที่มีศรัทธา)^๑ บดตั้งเป็นของพระสารีบุตร ให้คำอธิบายเพียงสั้น ๆ ว่า ปัญญาที่เห็นความไม่ปรากฏแห่งกิเลสในการตัดขาดและในการดับแห่งธรรมทั้งปวง ชื่อว่าญาณ คือความรู้ในเนื้อความแห่งสมสึสะ ในภาคอธิบาย แสดงธรรมฝ่ายดีตั้งแต่เนกขัมมะ (การออกจากกาม) จนถึงอรหัตตมรรค ว่าเป็นสมะ คือความสงบ และแสดงธรรมที่มีศรัทธารวม ๑๓ ประการ คือ

ตณหา	มีความกังวลเป็นศรัทธา
มานะ	มีความผูกพันเป็นศรัทธา

^๑ คำนี้ตามที่เข้าใจกันทั่วไป หมายถึงดับกิเลส พร้อมด้วยดับชีวิต

ทิวฐิติ	มีความลุ่มคล่ำ (ปรามาส) เป็นศีร์ษะ
ความฟุ้งสร้าน	มีความส่ายไปเป็นศีร์ษะ
อวิชชา	มีกิเลสเป็นศีร์ษะ
ศรัทธา	มีความน้อมใจเชื่อเป็นศีร์ษะ
วิริยะความเพียร	มีความประคองเป็นศีร์ษะ
สติ	มีความปรากฏเป็นศีร์ษะ
สมาธิ	มีความไม่ส่ายไปเป็นศีร์ษะ
ปัญญา	มีการเห็นเป็นศีร์ษะ
ชีวิตินทรีย์	มีความเป็นไปเป็นศีร์ษะ
วิโมกข์	มีโคจรคืออารมณ์เป็นศีร์ษะ
นิโรธ	มีสังขารเป็นศีร์ษะ

(คำว่า ศีร์ษะ น่าจะหมายความว่า เป็นส่วนสำคัญ)

๒๘. สติปัญญา (การตั้งสติ) บทตั้งเป็นพระพุทธานุชาสิต แสดงสติปัญญา ๔ ประการ (รายละเอียดโปรดดูในหน้า ๔๗๓)

๒๙. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) บทตั้งเป็นพระพุทธานุชาสิต แสดงว่าเป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุพิจารณาเห็นสังขารว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา จะทำให้แจ้งโสดาปัตติผล จนถึงอรหัตตผล ในทางดีคือที่ตรงกันข้าม

๓๐. มาติกา (แม่บท) บทตั้งเป็นภาษิตของพระสารีบุตร แสดงเรื่อง
- วิโมกข์
  - วิชา (ความรู้)
  - วิมุติ (ความหลุดพ้น)
  - อธิศีล
  - อธิจิต
  - อธิปัญญา
  - ปัสลัทธิ (ความสงบระงับ)
  - ญาณ (ความรู้)
  - ทัสสนะ (ความเห็น)
  - สุทธิ (ความบริสุทธิ์)

เนกขัมมะ (การออกจากกาม)
นิสสรณะ (ความพ้นไป ความเล่นออก)
ปวิเวกะ (ความสงัด)
โวสสังคละ (ความสละ)
จริยา (ความประพฤติ)
ฌานวิโมกข์ (ความพ้นด้วยฌาน)
ภาวนาวิภูฐานชีวิต (ความเป็นอยู่โดยการเจริญความดีโดยการตั้งใจมั่น)
แล้วอธิบายที่ละศัพท์โดยละเอียด

สรุป

พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ นี้ สมที่ตั้งชื่อว่าปฏิสัมภิทามรรค (ทางแห่งความแตกฉาน) เพราะอธิบายธรรมะข้อเดียว แจกรายละเอียดออกไปเป็นสิบเป็นร้อยข้อ ทำให้เข้าใจศัพท์ และความหมายแตกฉาน แต่ที่ย่อมาแสดงเพียงเท่านี้สำหรับประชาชนทั่วไป แม้เช่นนั้น ก็รู้สึกว่าจะยังยากที่จะเข้าใจ แต่ถ้านักวาทธรรมะก็มีตั้งแต่อย่างต่ำเข้าใจง่าย จนถึงอย่างสูงเข้าใจยาก ก็คงทำให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับพระไตรปิฎกได้บ้าง

จบความย่อแห่งพระไตรปิฎก เล่ม ๓๑